

הרב יהודה זולדן, באר יהודה – בבא מציעא, פרקים א-ב, עמ' 108-119

שיעור ז

סלעים דינרין, מלווה אומר... לווה אומר...

(בבא מציעא ד ע"ב)

א. סלעים, דינרים – שתיים, שלוש או חמש
ב. האשה תובעת מאתיים כבתולה והבעל מודה שחייב מנה כאלמנה או כגרשה
סיכום

א. סלעים, דינרים – שתיים, שלוש או חמש

בגמרא (ד ע"ב) נאמר:

סלעים, דינרין. מלווה אומר: חמש, ולוה אומר: שלש. רבי שמעון בן אלעזר אומר: הואיל והודה מקצת הטענה – ישבע. רבי עקיבא אומר: אינו אלא כמשיב אבידה, ופטור.

בשטר היה כתוב שפלוגי לווה מאלמוני סלעים או דינרים אך לא כתוב כמה סלעים או דינרים. המלווה טען שהוא הלווה חמש, ואילו הלווה טען שהוא לווה שלוש. "רבי שמעון בן אלעזר אומר: הואיל והודה מקצת הטענה – ישבע, רבי עקיבא אומר: אינו אלא כמשיב אבידה, ופטור".¹
כשבשטר כתוב 'סלעים' או 'דינרים' בלשון רבים, משמעות השטר היא שהלווה חייב לפחות שניים.² כך מופיע במשנה (בבא בתרא קסה ע"ב):

¹ התוספות (ד ע"ב ד"ה אין נשבעין) העירו על כך ש"רבי שמעון בן אלעזר היה תלמידו של רבי עקיבא, אין לחוש מה שחולק עמו והוזכר קודם. דכעין זה מצינו לקמן (דף ז). גבי שנים אדוקים בשטר דפליג רבי עם רבן שמעון בן גמליאל אביו. ויש ספרים דגרסי הכא רבי יעקב" (כך גרס מהר"י כץ [שיטה מקובצת, ד ע"ב] אך הרמב"ן, הרשב"א, הריטב"א הר"ן [שם] שללו גרסה זו). כוונת תוספות לומר שרבי שמעון בן אלעזר היה תלמיד של רבי מאיר (מנחות לא ע"ב ותוד"ה רבי שמעון), ורבי מאיר היה תלמידו של רבי עקיבא (יבמות סב ע"ב).

² סלע כסף שווה ארבעה דינרים (משנה בבא מציעא נא ע"ב; רמב"ם פירוש המשנה בבא מציעא ד, ה; הל' שקלים א, ג). חצי סלע, דהיינו שני דינרים, הוא שקל (רש"י, לד ע"ב ד"ה שקל). המינימום של 'סלעים' הוא שני סלעים, שהם שמונה דינרים. כשהמלווה טוען שהלווה חייב לו חמישה סלעים, הכוונה היא שהוא חייב לו עשרים דינרים. הלווה שהודה שהוא חייב שלושה סלעים, הכוונה היא לשנים עשר דינרים. הרב יוסף סוקוביץ (פורת יוסף, ד ע"ב) כתב: "גמרא סלעים דינרים. נראה דלכך נקט סלעים ודינרים משום דהוה אמינא בדינרים אם איתא דחמש, הוה ליה לכתוב סלע ודינר, וכדאיתא (בבא בתרא קסו ע"ב – קסז ע"א) "אסוכי מסכי לה" [מסכמים את הפרוטות] קמ"ל דבדינרין לא אמרינן כן [אין מסכמים את סך הדינרים למטבע אחד]. ואפשר לומר דמשום הכי לא נקט 'מלווה אומר ארבע' דאי הכי לא הוה ליה למכתב דינרים אלא סלע. דבשלמא חמש הואיל והוצרך לומר ודינר כתב דינרים, מה שאין כן בארבע". יש להעיר שלפי דבריו ניתן יהיה לומר שלא ייתכן שבשטר יהיה כתוב דינרים וההלוואה הייתה שני דינרים, שהוא הסכום המינימלי לשקל, כי אז בוודאי היה כתוב בשטר שקל. הרב חיים סולובייצ'יק (חידושי הגר"ח על הש"ס, בבא מציעא סי' ח) כתב כדברי פורת יוסף, אך השיב שהמלווה לא כתב סלע ודינר, מפני שהמלווה רצה שהלווה יחזיר לו חמישה דינרים ולא ישיב לו סלע ודינר כדי שלא יצטרך לפרוט את הסלע, ובכך גם יחסוך המלווה את שכר השולחני. נראה להסביר שהכתוב בשטר: 'סלעים' או 'דינרים', אלו הן דוגמאות לסוגי מטבעות בלשון רבים, ואותו דיון היה גם אם היה כתוב בשטר: שקלים, זוזים (או סוגי מטבע שקיימים היום: דולרים, רובלים וכד'). המלווה יכול לתבוע כל סכום שהוא מעל שני סלעים או שני דינרים, וההודאה במקצת של הלווה יכולה להיות בכל סכום שבין שני סלעים או שני

"כסף זוזין דאינון..." ונמחק – אין פחות משתים. "כסף סלעין דאינון..." ונמחק – אין פחות משנים. "דרכונות [מטבעות של זהב] דאינון..." ונמחק – אין פחות משתים.³

לפי רבי שמעון בן אלעזר הלווה שהודה שהוא חייב שלושה סלעים הודה במקצת מן הטענה של המלווה שתבע ממנו חמישה סלעים, ועל כן עליו להישבע שבועת התורה – מודה במקצת. לפי רבי עקיבא הוא פטור משבועה, כי הוא כמשיב אבידה. במשנה (גיטין מח ע"ב) נאמר שמי שמצא מציאה והחזירה, ובעל המציאה טען שהמוצא לא החזיר את כל האבידה אלא את חלקה, אין המוצא נשבע שבועת מודה במקצת "מפני תיקון העולם", כי אם נחייב שבועה את המוצא, יש חשש שאנשים יימנעו מלהשיב אבידה לבעליה. מאחר שכתוב בשטר 'סלעים' או 'דינרים' סתם, הלווה נחשב ל"משיב אבידה", כי הוא היה יכול לטעון שלוה רק שני סלעים, ומשיב אבידה פטור משבועת מודה במקצת.⁴

בגמרא נאמר שהכול מסכימים שאם הלווה היה מודה שהוא חייב שני סלעים, הוא היה פטור משבועת מודה במקצת, משתי סיבות: ראשית, השטר מסייע לו כי המשמעות המינימלית של 'סלעים' ו'דינרים' בלשון רבים היא כאמור שניים, ויש לראות זאת כאילו עדים שחתמו על השטר העידו שלוה שניים. שנית, כיוון שברור שהלווה חייב לפחות שני סלעים, קרקעותיו של הלווה בשווי זה משתעבדות למלווה, והלכה היא שאין נשבעים על כפירת שעבוד קרקעות.

מחלוקת תנאים זו שמופיעה בסוגייתנו, ובאותו האופן שנמחק בשטר סך ההלוואה כמופיע במשנה בבבא בתרא, נזכרה בירושלמי (כתובות ב, א):

כסף סלעין די אינון ונמחקו, אין פחות משנים. מיכן ואילך, המלוה אומר: חמש, והלוה אומר: שלש.⁵ בן עזאי אומר: הואיל והודה מן הטענה ישבע.⁶ וחכמים אומרים: אין הודאה מן הטענה.

דינרים עד קרוב לסכום שהמלווה תובע. אם המלווה תבע חמישה סלעים (שהם עשרים דינרים) והלווה הודה שהוא חייב ארבעה עשר דינרים (שהם שלושה סלעים ועוד שני דינרים), וכן גם אם המלווה היה תובע ארבעה דינרים, והלווה היה מודה שהוא חייב שלושה דינרים, מחלוקת התנאים בסוגיה הייתה מתאימה גם למקרים הללו והדומים להם.

³ במקורות נוספים נזכר שמיעוט רבים – שתיים (ע"פ ירושלמי ברכות א, א; ראש השנה יא ע"א, ועוד). וכך גם במטבעות. במשנה (כריתות כו ע"ב) נאמר: "המפריש שתי סלעים לאשם". הרמב"ם (פירוש המשנה כריתות ו, ו) כתב: "אשם מעילה, אמר בו הכתוב שהוא 'בערך כסף שקלים' (ויקרא ה, טו), ומיעוט רבים שנים". רש"י (ד"ה אינו אלא) כתב גם כן: "דמיעוט סלעים – שנים".

⁴ מחלוקת רבי שמעון בן אלעזר ורבי עקיבא נזכרת בקצרה בגמרא (בבא בתרא קכח ע"ב) והרשב"ם (ד"ה פלוגתא) הסביר כך את מחלוקתם.

⁵ הרב אריה לייב יעלין (יפה עינים, ד ע"ב) כתב שלדעתו יש כאן טעות סופר וצריך להיות כתוב שהלווה אומר שתיים, זאת על מנת שיהיה ניתן להסביר את דברי חכמים שאמרו שאין ההודאה ממין הטענה. בירושלמי (בבא בתרא י, ב) מופיע כך: "תני זוזין דינון ונמחקו. חמשה, והלה אומר אינו אלא שנים. תמן אמרי בן עזאי ור' עקיבא. חד אמר: נותן שנים ונשבע על השאר. וחד אמר כיון שאילו לא הודה לו כל עיקר לא היה לו אלא שנים, אינו נשבע אלא על מה שהודה". השמות של התנאים בירושלמי בבבא בתרא – בן עזאי ורבי עקיבא – דומים לשמות שנזכרו במקורות האחרים, אך שם מדובר שהלווה הודה בשניים.

⁶ בן עזאי היה תלמיד חבר של רבי עקיבא (משנה שקלים ד, ו; תענית כו ע"א; בבא בתרא קנח ע"ב; הוריות ג ע"ב), ודבריו תואמים לדברי רבי שמעון בן אלעזר שהיה גם כן תלמידו של רבי מאיר שהיה תלמידו של רבי עקיבא. ע"פ התוספות, רבי יעקב הוא התנא שחלק עליהם.

בדברי חכמים שבירושלמי לא מופיע הנימוק: "אינו אלא כמשיב אבידה", כפי שמופיע בבבלי בדברי רבי עקיבא או רבי יעקב. הרב נחום רבינוביץ' (יד פשוטה, הל' אישות טז, כה [עמ' שס]) הסביר את דברי התנאים שבירושלמי בכתובות:

בן עזאי – לדעתו כל טענת החמש כלולה בשטר שהרי יתכן שהיה כתוב חמש, ונמצא שיש כאן טענה אחת, והלווה מודה בשלוש וכופר בשאר, לפיכך נשבע.
חכמים – יש כאן טענה אחת של שלוש בשטר שבה מודה הלווה, וטענה נוספת של עוד שנים, ועל הטענה הנוספת הוא כופר בכל.⁷

בשטר לא כתוב מה סך הסלעים של ההלוואה, והמלווה טוען שהסך הוא חמישה סלעים אך הלווה מפצל את הטענה של המלווה. טענה אחת – ממנימום שני סלעים עד כמעט חמישה סלעים – זו טענה שבה הלווה מסכים לדברי המלווה אם כי פחות ממה שטען המלווה; טענה שנייה – היתרה – בזו אין הוא מודה אלא כופר בכול. דברי רבי עקיבא ודברי חכמים תואמים מבחינת הלכתית מעשית שהלווה אינו חייב שבועה, אך הנימוקים שונים.
הרמב"ם (הל' טוען ונטען ד, ה) פסק להלכה שהלווה פטור משבועה, וכנימוקו של רבי עקיבא:

שטר שכתוב בו סלעים ולא הזכיר מנין, מלוה אומר: חמש סלעים שיש לי בידך הם הכתובים בו. והלוה אומר: אין לך בידי אלא שלש והם הכתובים בשטר. אף על פי שאין מחייבין אותו בשטר זה אלא בשתיים, והרי הודה בסלע שאפשר לכפור בה, הרי זה פטור מפני שהוא כמשיב אבדה, ותקנת חכמים היא שכל ששיב אבדה לא ישבע כמו שביארנו במקומו [הל' גזילה ואבידה יג, כ].

גם רבנו יעקב (טור, חושן משפט סי' פח, לג) והרב יוסף קארו (שולחן ערוך, שם לב) פסקו בדברי רבי עקיבא, ולא בדברי חכמים בירושלמי. הרב וידל די טולושא (מגיד משנה שם) כתב שאמנם הלווה יהיה פטור במקרה זה משבועת מודה במקצת, אך יהיה חייב שבועת היסט.⁸

ב. האשה תובעת מאתיים כבתולה והבעל מודה שחייב מנה כאלמנה או כגרשה

כאמור, מחלוקת התנאים שבסוגייתנו בנוגע לסלעים ודינרים, מופיעה באופן דומה בירושלמי (כתובות ב, א) בהקשר לדיון בין איש לאשה בנוגע לחובת הבעל בכתובה. נעיין בסוגיה בבבלי, בירושלמי ובפסיקת הרמב"ם בסוגייתנו ובסוגיה בכתובות שם.
במשנה (כתובות טו ע"ב) נאמר:

האשה שנתארמלה או שנתגרשה. היא אומרת: בתולה נשאתני, והוא אומר: לא כי אלא אלמנה נשאתיך. אם יש עדים שיצאת בהינומא וראשה פרוע – כתובתה מאתיים; רבי יוחנן בן ברוקה אומר: אף חילוק קליות ראייה.

⁷ פירוש זה הוא פשוטו של הירושלמי. הרא"ש (כתובות ב, א) פירש את דברי חכמים שהוא פטור משבועה כי ההודאה בשטר "הודאה בקרקעות היא. נהי נמי דשטרא לית בה אלא שנים, מ"מ כיון שהודה בשלישי הוי כאילו נכתב בשטר והכפירה הוי במטלטלין". הרב דוד פרנקל (קרבן העדה שם) פירש את דברי חכמים שהוא פטור משבועה כי הוא כמשיב אבידה כי יכול היה להודות שהוא חייב שני סלעים והוא אמר שחייב שלושה סלעים. אך בפשוטו של הירושלמי אין נזכר כלל עניין שעבוד הקרקעות בשטר וגם לא כמשיב אבידה.

⁸ כך כתבו גם נושאי הכלים של הטור והשולחן ערוך (שם).

רש"י (ד"ה והוא אומר) הסביר שתגובת הבעל "והוא אומר..." היא לאשה שהתגרשה, ואם מדובר באלמנה – היורשים הם שטוענים שכשנישאה לאביהם הייתה אלמנה או גרושה. במשנה נאמר שעל האשה מוטל להביא עדים או ראיות אחרות שהיא נישאה בתולה. על דברי המשנה "אם יש עדים..." נאמר בגמרא (שם טז ע"א): "טעמא דאיכא עדים, הא ליכא עדים – בעל מהימן", ועליו יהיה לשלם לאשה מאה ולא מאתיים. הדיון בגמרא בבבלי הוא אך ורק בנוגע לסך התשלום שעל הבעל לשלם. אין כלל דיון בגמרא בבבלי בשאלה אם על הבעל שטוען שנשאה אלמנה או גרושה להישבע שבועת מודה במקצת.

דיון בנוגע לשבועת מודה במקצת של הבעל נזכר בירושלמי (כתובות ב, א) על משנה זו. הירושלמי השווה בין האמור בנוגע לאיש ואשה לבין ברייתא שבה חלקו התנאים בנוגע למלוה שטען שבשטר היה כתוב חמישה סלעים והלווה טען שהיה כתוב בו שלושה סלעים:

כסף סילעין די אינון ונמחקו, אין פחות משנים. מיכן ואילך, המלוה אומר: חמש, והלוה אומר: שלש. בן עזאי אומר: הואיל והודה מן הטענה ישבע. וחכמים אומרים: אין הודאה מן הטענה. והא אם הודייה מן הטענה חייב. וכא לא כמי שהודייה מן הטענה היא? כל עמא מודיי שהוא חייב לה מנה. והיא כתובעת בידו מנה אחר והוא אינו מודה לה, המוציא מחבירו עליו הראייה.

כאמור לעיל, לפי חכמים הלווה טוען שתי טענות מול התביעה של המלווה. על דברי חכמים דייק הירושלמי "והא אם הודייה מן הטענה חייב" – גם חכמים יסכימו שאם ההודאה ממין הטענה יהיה חייב שבועה. הרמב"ן (כתובות טו ע"ב) הסביר את המשך הירושלמי שהשווה בין סוגיית סלעים ודינרים לאמור במשנה בכתובות:

ובעו עלה "הא אם ההודייה ממין הטענה היא חייב, וכא לא כמי שההודייה ממין הטענה?" פי' שהרי אין לה שטר והיא כטוענת מאתים והוא מודה במנה? ומפרקין "כל עמא מודיי שהוא חייב מנה, והיא כתובעתו מנה אחר והוא אינו מודה לה, המוציא מחבירו עליו הראייה", פי' שאינו יכול לכפור באותו מנה, שהטוען אחר מעשה בית דין לא אמר כלום.⁹

מדוע בכתובה אין לראות את הטענה של הבעל כהודאה מן הטענה? על כך השיב הירושלמי שלשיטת חכמים אין ויכוח שהבעל חייב מנה ואין הוא יכול לכפור בו, כאמור בגמרא (בבא מציעא יז ע"א – ע"ב):

אמר רבי חייא בר אבא אמר רבי יוחנן: הטוען אחר מעשה בית דין – לא אמר כלום. מאי טעמא? כל מעשה בית דין כמאן דנקיט שטרא בידיה דמי.

עיקר כתובה הוא מעשה בית דין ולא ניתן לכפור בה גם במקום שאין כותבים כתובה. לפי הירושלמי תביעתה היא "מנה אחר" ובזה הבעל כופר בכול ועל כן פטור משבועה והמוציא מחבירו עליו הראייה. הרמב"ם (הל' אישות טז, כה) פסק את האמור במשנה והתייחס גם לאפשרות שהבעל יישבע:

היא אומרת: בתולה נישאתי ועיקר כתובתי מאתים, והבעל או יורשיו אומרים: בעולה נשאת ואין לה אלא מאה. אם יש עדים שראו שעשו לה המנהגות שנהגו אנשי אותה העיר לעשותן

⁹ גם הרא"ש (כתובות ב, א) פירש את הירושלמי. לפיו, כיוון שיש בכתובה שעבוד קרקעות, אזי הוא נקרא מודה במקצת בטענת קרקעות ואין שבועה על קרקעות. ראה גם במפרשי הירושלמי שם.

לבתולה כגון מיני שמחה או כתרים או מלבוש ידוע או שאר דברים שאין עושין כך אלא לבתולה – הרי זו נוטלת מאתים, ואם אין לה עדים בזה הרי זו נוטלת מנה. ואם היה הבעל קיים – יש לה להשביעו שבועת התורה, שהרי הודה במקצת הטענה. ונאמן הקטן להעיד בגדלו ולומר זכור אני כשהייתי קטן שנעשה לפלונית מנהג הבתולות. וכל הדברים האלו במקום שאין כותבין כתובה, כמו שאמרנו (שם כב).

לפי הרמב"ם כשהאשה טוענת שהיא נישאה בתולה ומגיע לה מאתיים, והיורשים או הבעל אומרים שכשנישאה הייתה אלמנה או גרושה ומגיע לה מנה, עליה להביא ראיה שהיא נישאה כבתולה. כשהבעל קיים והאשה מתמודדת מולו, היא רשאית לדרוש שישביעו אותו בבית הדין שבועת מודה במקצת. הרמב"ם ציין שמדובר במקום שאין כותבים כתובה, וכהסברו של רב פפא (כתובות טז ע"ב), ולכן לא ניתן לבדוק מה רשום בכתובה. הרמב"ם (פירוש המשנה כתובות ב, א) כתב שהוויכוח הזה בין הבעל לאשה הוא כשאבדה כתובתה.

ישנן מספר שאלות על דברי הרמב"ם הללו:

[א] לכאורה מסקנת הירושלמי סותרת את דברי הרמב"ם. לפי הירושלמי, האשה תובעת שתי תביעות נפרדות: מנה שהוא היה חייב ממילא לו נשא אותה גרושה או אלמנה, ומנה אחר, נוסף, שהיא תובעת בטענה שנישאה בתולה. במנה הראשון הוא מודה והוא חייב לשלם, כאמור בגמרא שציינו לעיל (יז ע"א-ע"ב) בדברי רבי חייא בר אבא בשם רבי יוחנן:

כך פסק הרמב"ם (שם כב) בנוגע למקום שאין כותבים כתובה: "סומכין על תנאי בית דין, הרי זו גובה עיקר כתובה אף על פי שאין בידה שטר כתובה בין נתגרשה בין נתאלמנה בין שהיתה בבית בעלה בין שהיתה בבית אביה. אבל תוספת אין לה בכל מקום אלא בראיה ברורה".¹⁰ אם הבעל חייב בכל מקרה לשלם מנה, מדוע הוא נחשב כמודה במקצת?¹¹

[ב] הראב"ד (הל' אישות שם) השיג על דברי הרמב"ם:

ואם היה הבעל קיים יש לה להשביעו שבועת התורה שהרי הודה במקצת הטענה. אמר אברהם: שבועת התורה אין כאן שהרי כפירת שיעבוד קרקעות הוא.

רבנו יעקב (טור אבן העזר סי' צו) והרב יוסף קארו (שולחן ערוך שם טו) כתבו:

ואם אין עדים, לא תיטול אלא מנה. והבעל צריך לישבע, יש מי שאומר שבועה דאורייתא [הרמב"ם], ויש מי שכתב שבועת היסת [הרא"ש].

הגה: ויש אומרים במקום שאין כותבין כתובה – שבועת היסת; במקום שכותבין ונאבדה – שבועה דאורייתא, דהרי מצי הכל לכפור ולומר: פרעתי, ולכן מיקרי מודה מקצת (מגיד משנה).

¹⁰ כך הסבירו רש"י (בבא מציעא שם ד"ה הטוען, וד"ה במקום שאין); תוספות (ד"ה טוען); תוספות כתובות (טז ע"ב ד"ה וליחוש; פח ע"ב ד"ה הוציאה).

¹¹ כך הקשה הריטב"א (כתובות טו ע"ב) על הרמב"ם, וכתב: "[א] דכיון דקי"ל הטוען אחר מעשה בית דין לא אמר כלום הרי המנה האחד ברור וכאילו הוא בשטר, וכאילו תובעתו מנה בכתב ומנה בעל פה והודה במה שכתוב שאין כאן מודה במקצת. [ב] ומיהו לדעת הר"ף ז"ל והרמב"ם ז"ל אמרינן דלירושלמי משמע להו מתני' במקום שאין כותבין, אבל במקום שכותבין מודה במקצת גמור הוא וחייב שבועה וכדינו של הרמב"ם ז"ל. [ג] ועוד יש לפרש הירושלמי דמשנתנו כשהודה כבר על המנה בב"ד ואין טוענין אלא על המנה השני והוא כופר בכל ופטור וגם זה נכון". ראה עוד בנושאי הכלים על הרמב"ם שם (כסף משנה, לחם משנה, משנה למלך, רמ"ך) שדנו בדברי הרמב"ם הללו, וכן אחרונים רבים שנזכרו בספר המפתח במהדורת הרב שבתאי פרנקל.

על פי דברי הרמ"א, שמבוססים על דברי המגיד משנה, יש להעיר שהרמב"ם כתב את הדין שמדובר במקום שאין נהוג לכתוב כתובה. אם כן מדוע הוא נחשב כמודה במקצת שחייב שבועה? עוד יש להעיר שהרמב"ם לא כתב באופן הזה שהבעל צריך להישבע, אלא כתב: "ואם היה הבעל קיים – יש לה להשביעו שבועת התורה".

על זה יש להוסיף את דברי הרב יום טוב ליפמן הלר (תוספות יום טוב, משנה כתובות ב, א) שציין למחלוקת הרמב"ם והראב"ד: "אם השבועה היסת, או דאורייתא מפני שהוא מודה מקצת", ועל דבריו "מפני שהוא מודה במקצת", שזו שיטת הרמב"ם, כתב רבי עקיבא איגר (תוספות רבי עקיבא איגר, משנה כתובות ב, א):

ובספר בעל התרומות [הרב שמואל הסרדי] שער ז' ח"ב סימן כ"ז כתב בשם יש מפרשים
הכא ליכא שבועה דאורייתא, דלא הוי הודאה ממין הטענה, וכטענו חטים והודה בשעורים
דמי [שבועות לח ע"ב; ה ע"א], עיין שם וצ"ע.

כשמלווה תובע מהלווה סכום מסוים והלווה מודה בחלק, זו הודאה במקצת הטענה כאמור בבבלי, או הודאה ממין הטענה כאמור בירושלמי. אך כשאשה תובעת מאתיים כי לדבריה היא נישאה בתולה, והבעל טוען שהוא חייב מנה כי לדבריו היא הייתה אלמנה או גרושה, זהו חיוב אחר. המנה של אלמנה או גרושה איננו חלק מתשלום של בתולה. הודאתו של הבעל דומה יותר לטענו חטים והודה לו בשעורים, ואין להחשיבו כמודה במקצת.

על כל אלה יש להוסיף שלשיטת הרמב"ם (הל' טוען ונטען ד, ד) "אין מודה במקצת חייב שבועה עד שיוודה בדבר שאפשר לו לכפור בו".¹² באיזה מקרה הבעל יכול לכפור בכול? הוא אינו יכול לומר שהוא לא נשא אותה לאשה כלל ועל כן אינו חייב לה דבר, כי מדובר במקרה שהוא נתן לה גט, ואשה שאמרה שבעלה גירשה נאמנת (רמב"ם הל' אישות טז, כו).¹³ נראה להסביר את דברי הרמב"ם באופן הבא:

[א] הרמב"ם (הל' טוען ונטען ד, ה) פסק בנוגע למלווה שטוען שבשטר היה כתוב חמישה סלעים ולווה טוען שהיה כתוב בשטר שלושה סלעים, כדברי רבי עקיבא בבבלי (ד ע"ב) שעל הודאתו בשלושה סלעים הוא כמשיב אבידה ולכן הוא פטור משבועה. גם כשהוא הודה שבשטר היה כתוב שני סלעים הוא פטור משבועה. אמנם גם לפי חכמים בירושלמי הלווה יהיה פטור משבועה, אך לא בשל הנימוק שהוא כמשיב אבידה אלא מפני שיש לראות את דברי המלווה כשתי תביעות שונות. הדיון שנזכר לעיל בירושלמי הוא בדברי חכמים שאמרו שהלווה טוען, ועל דברי חכמים דייקו בירושלמי: "והא אם הודייה מן הטענה חייב. וכא לא כמי שהודייה מן הטענה היא?". ממילא גם התשובה שהאשה שתובעת מהבעל לשלם לה מאתיים תובעת שתי תביעות, זה על פי דברי חכמים, אך הרמב"ם לא פסק כדברי חכמים אלא כדברי רבי עקיבא. ובכל זאת הדיון בירושלמי על שבועת מודה במקצת במקרה של הבעל והאשה, מציף לדיון מה תהיה עמדתו של מי שלא סבר כחכמים בטעם הדין במקרה של שטר סלעים דינרים.

¹² אחרונים רבים דנו בדברי הרמב"ם הללו. ראה בספר המפתח במהדורת הרב שבתאי פרנקל.

¹³ הרב נחום רבינוביץ (יד פשוטה, רמב"ם הל' אישות שם [עמ' שסב]) כתב שהבעל גם אינו יכול טוען 'פרעתי', הוא לא יהיה נאמן ועליו יהיה לשלם מאתיים, כי כתובה היא מעשה בית דין והוא אינו יכול לטעון על מעשה בית דין (הל' אישות שם כב). לפיו הבעל נחשב כמודה במקצת כי "אם הבעל טוען שאינו חייב לה אלא מנה כי בעולה היתה, הרי הוא עתה מרויח מטענתו זו לעומת כל טענה אפשרית אחרת, כי בכך ישלם רק מנה במקום מאתיים. מעתה, הוא הדין והוא הטעם שכל מודה במקצת חייב שבועה ואף זה כמותם". יש להעיר שהודאה במקצת צריכה להיות הודאה בסכום שהוא בין אפשרות לכפור בכול, לבין האפשרות להודות בכול. לפי הסבר זה עדיין לא ברור במה הוא יכול לכפור.

[ב] הראב"ד כתב שאין נשבעים שבועת מודה במקצת כי אין שבועה על כפירת שעבוד קרקעות, אך לפי הרמב"ם מדובר במקום שבו אין כותבים כתובה. עם זאת, עיקר כתובה הוא מעשה בית דין והטוען אחר מעשה בית דין לא אמר כלום, אלא שכאן על זה בדיוק הוויכוח בין הבעל לבין האשה, אם היא הייתה אלמנה או גרושה ואז עיקר כתובתה הוא מנה, או שהיא הייתה בתולה ואז עיקר כתובתה הוא מאתיים.

כאמור הרמב"ם פסק כרבי עקיבא שאם הלווה הודה שבשטר היה כתוב שלושה סלעים, הוא כמשיב אבידה ופטור משבועה מפני שהיה יכול להודות שהוא חייב שני סלעים, שזה הסכום המינימלי האפשרי של שטר. הוויכוח בין המלווה לבין הלווה הוא על הסלע השלישי, הרביעי, והחמישי. ללווה ייתכנו שלוש תגובות: א. הלווה יכול לטעון שהוא אינו חייב כלל את שלושת הסלעים הנוספים הללו; ב. הלווה יכול להודות שבשטר היה כתוב שלושה או עד כמעט חמישה סלעים ואז מעמדו כמשיב אבידה; ג. הלווה יכול להודות שבשטר אכן היה כתוב חמישה סלעים, ובזה הוא הודה בכול.

בהשוואה למקרה של הבעל והאשה, המקרים אינם דומים לגמרי. האשה טוענת שהיא הייתה בתולה ומגיע לה מאתיים. היא איננה יכולה לתבוע שום סכום אחר, מאחר שזהו סכום אחיד של עיקר כתובה שאדם מתחייב כשהוא נושא בתולה. זאת לעומת מלווה שטען שבשטר שכתוב בו 'סלעים' או 'דינרים', הכוונה היא לחמישה סלעים, אך ברמה העקרונית הוא יכול לתבוע כל סכום שבעולם מעל לשני סלעים.

הבעל טוען שהוא נשאה בהיותה אלמנה או גרושה ועליו לשלם מנה. זו האפשרות היחידה שיש לבעל אם הוא אינו מודה לטענתה שהוא נשאה בתולה. הוא אינו יכול לטעון שהוא התחייב פחות ממאה וגם לא יותר ממאה, ובוודאי לא מעבר למאתיים, כי חכמים תיקנו סכום אחיד של עיקר כתובה כשאדם נושא אשה אלמנה או גרושה. זאת בשונה משטר 'סלעים' או 'דינרים' שהלווה יכול להודות במקצת בכל סכום משלושה סלעים עד כמעט חמישה סלעים, וגם לטעון שהוא לא חייב כלל מעבר לשני סלעים כאמור בשטר במשמעות המינימלית.

נראה שהרמב"ם פירט והרחיב את האמור במשנה כדי להבהיר שיש שני מישורים בדיון שבין הבעל לאשה: מה היה מעמדה של האשה, וההשלכה הכספית. אכן, כדברי בעל ספר התרומות, טענת הבעל שהיא הייתה אלמנה או גרושה כשנישאה, זו מהות אחרת מטענת האשה שהיא נישאה בתולה, ובמובן מסוים זה אכן כמו טענו חיטים והודה בשעורים. המודה כופר בכך שהוא חייב חיטים אך מודה שהוא חייב שעורים, וכן הבעל כופר שנשאה בתולה אך מודה שנשאה אלמנה או גרושה. ובכל זאת גם כאן הדמיון אינו מוחלט. הרמב"ם (הל' טוען ונטען ג, י) כתב בנוגע לטענו חיטים והודה בשעורים:

כור חטים יש לי בידך, אין לך בידי אלא כור שעורים, פטור אף מדמי שעורים. שהרי אומר לו: אין לי בידך שעורים. ונמצא זה דומה למי שאמר לחבירו בבית דין: מנה לך בידי, ואומר לו האחר: אין לי בידך, שאין בית דין מחייבין אותו ליתן לו כלום.

הדין הוא שהמודה בשעורים פטור מדמי החיטים שכפר בהם וגם מדמי השעורים שהודה בהם. הרמב"ם הסביר את טעם הדין על בסיס מקרה דומה, שמשמעותו היא שהתובע מודה שהוא אינו דורש מהנתבע שעורים ועל כן הנתבע פטור משבועה. בנוגע לאיש ואשה המקרה מורכב. ברור הוא שהאיש והאשה היו נשואים ושהבעל התחייב לה עיקר כתובה, וכאמור יש רק שתי אפשרויות: שהתחייב לה מנה או שהתחייב לה מאתיים. אמנם המנה של אלמנה או גרושה איננו חלק מתשלום של בתולה, אבל הוויכוח בין הבעל לבין האשה מה היה מעמד האשה כשהם נישאו, הוא ויכוח על כסף, ועל כן כך יש לראות את הדברים: האשה תובעת את עיקר כתובתה בסכום מאתיים כי לדבריה

היא נישאה בהיותה בתולה, ובזה הבעל כופר לגמרי. אך מאחר שברור שהם היו נשואים, האפשרות האחרת היחידה היא שהיא נישאה בהיותה אלמנה או גרושה ואז עיקר כתובתה מנה. מאחר שבפועל הוא מודה בחלק מהסכום שהיא תבעה, מעמדו הוא כמודה במקצת בהשוואה למה שהיא טענה והוא כפר, ועל כן הוא חייב שבועת מודה במקצת.¹⁴

ייתכן שזו הסיבה שהרמב"ם כתב שהאפשרות להשביע את הבעל שבועת מודה במקצת תלויה בדרישתה של האשה. הרמב"ם לא כתב שצריך להשביעו כדברי הטור והשולחן ערוך, אלא כתב: "ואם היה הבעל קיים – יש לה להשביעו שבועת התורה". הרב יום טוב ליפמן הלר (תוספות יום טוב משנה כתובות ב, א) כתב שכאשר "תובעת עליו רבי, משביעין אותו". דהיינו הדבר נתון לשיקול דעת בית הדין אם להשביע אותו. לא בהכרח שישביעו את הבעל במקרה זה שבועת מודה במקצת.

סיכום

שטר חוב שהיה כתוב בו 'סלעים' או 'דינרים', ולא היה כתוב כמה סלעים או דינרים הלווה המלווה ללווה. המלווה טען שהלווה חמישה סלעים ואילו הלווה טען שלוה שלושה סלעים. תנאים חלקו אם עליו להישבע שבועת מודה במקצת. רבן שמעון בן גמליאל אמר שיש להחשיב את ההודאה כהודאה במקצת, אף שהלווה היה יכול לומר שלוה שני סלעים, שזו המשמעות המינימלית של המילה 'סלעים' שכתובה בשטר. רבי עקיבא (או רבי יעקב לפי גרסת תוספות) אמר שהוא פטור משבועת מודה במקצת כי יש להחשיבו כמשיב אבידה. כאמור, הוא היה יכול להודות שחייב שני סלעים כמשמעות השטר, וההודאה בסלע נוסף היא כהשבת אבידה.

בירושלמי חלקו תנאים באותה מחלוקת. בן עזאי אמר כרבי שמעון בן אלעזר, ואילו חכמים אמרו כדברי רבי עקיבא, אך הטעם שונה. הלווה אינו נחשב כמשיב אבידה, אך הוא פטור כי ההודאה אינה ממין הטענה. הלווה בדבריו פיצל את תביעת המלווה לשתיים. מה שהודה בו – הוא משלם כי לפיו זה מה שהיה כתוב בשטר, ובשאר – הוא כופר.

הירושלמי השווה את המקרה הזה למשנה שבה האשה תובעת מבעלה מאתיים בטענה שנשאה בתולה, והבעל או יורשיו טוענים שהיא נישאה בהיותה גרושה או אלמנה. על האשה להביא ראיה לדבריה. הרמב"ם כתב שהאשה יכולה להשביע את הבעל שבועת מודה במקצת על דבריו.

דברי הרמב"ם אינם תואמים לאמור בירושלמי שהבעל פטור משבועת מודה במקצת כי האשה תובעת שתי תביעות: מנה כגרושה או אלמנה, ומנה אחר נוסף כבתולה. התשובה לשאלה היא שדברי הגמרא הללו הם כשיטת חכמים שבירושלמי, ואילו הרמב"ם פסק כדברי רבי עקיבא בבבלי, ועל כן לא פסק הרמב"ם כך. הראב"ד השיג שאין הבעל נשבע כשמודה במנה כי התחייבות בשטר כתובה היא שעבוד קרקע ואין נשבעים על כפירת שעבוד קרקעות. אך לפי הרמב"ם מדובר במקום שלא נהגו לכתוב כתובה. אמנם עיקר כתובה הוא מעשה בית דין, ו"הטוען אחר מעשה בית דין – לא אמר כלום" כי זה כאילו יש שטר, אך כאן הבעל אינו מערער על כך שעליו לשלם עיקר כתובה,

¹⁴ מ"ר הרב אברהם אלקנה כהנא שפירא ("חיוב שבועה בדין 'הילך'", שיעורי מרן הגר"א שפירא, בבא מציעא, עמ' קלז-קלח) הסביר שבכתובה לא חל הפטור של דבר שאינו יכול לכפור בו, שכן חיוב הכתובה הוא בוודאי רק חיוב אחד שנוצר בשעה שהבעל נשא את אשתו, ואין כאן שני חיובים נפרדים, ולכן כתב הרמב"ם שהאשה יכולה לחייב את בעלה להישבע שבועת התורה על המנה הנוסף, על אף שהודאתו היא בדבר שאינו יכול לכפור בו. דברים דומים כתב הרב שלמה יהונתן יהודה פישר ("בגדרי שטר ושעבוד קרקעות", בית ישי, ס' צא, ב). לדברינו המקרה של בעל ואשה הוא מקרה מורכב. יש כאן כפירה במהות מאחר שהבעל טוען שהיא לא הייתה בתולה, ההשלכה לכך היא שהוא איננו חייב מאתיים, אך מנגד אין זה כפירה בכול באופן מוחלט כי ברור שהם היו נשואים, והוא טוען שנשאה בהיותה בעולה, ועל כן יש לראותו כמודה במקצת.

אלא מערער אם עליו לשלם מנה, שזה סכום ההתחייבות לאלמנה או גרושה, או שעליו לשלם מאתיים, שזה הסכום שניתן לבתולה.

אחרונים הקשו שהמקרה של האיש והאשה הוא כמו "טענו חיטים והודה בשעורים". האיש כופר בטענת האשה שהיא נישאה בתולה [מעין טוענת חיטים], אך מודה שנשאה בעולה [מודה בשעורים]. לדברינו המקרה של האיש והאשה הוא מקרה מורכב ואינו דומה לגמרי לטענו חיטים והודה בשעורים, וגם אינו דומה למקרה שבו מלווה תובע חמישה סלעים והלווה מודה בשלושה סלעים. בשני המקרים הללו הנתבע יכול לכפור ולטעון שהוא איננו חייב כלל חיטים, וכן הלווה יכול לטעון שהוא אינו חייב כלום מעבר לשני סלעים כמשמעות הכתוב בשטר. כמו כן, האמירה של הנתבע שהוא חייב שעורים, וכן האמירה של הלווה שהוא חייב יותר משני סלעים עד קצת פחות מחמישה סלעים כמודה במקצת, אינן דומות למקרה של בעל ואשה. האשה שטוענת שהייתה בתולה כנישאה יכולה לתבוע רק מאתיים, לא פחות ולא יותר, והאיש שטוען שהייתה גרושה או אלמנה יכול לטעון שהוא חייב מנה, לא פחות ולא יותר. יש שתי אפשרויות בלבד. המנה שהוא מוכן לשלם לכאורה איננו חלק מהמאתיים, כי התחייבות בעיקר הכתובה לאשה גרושה או אלמנה איננה מחצית מאשה בתולה, אלא זו מהות אחרת. האיש גם אינו יכול לטעון שהוא לא נשא אותה לאשה ואז הוא כופר בכול, כי יש גט שהוא נתן לה, וכן גם אינו יכול לטעון שהוא פרע את הכתובה. לפי הרמב"ם שבועת מודה במקצת היא רק במקרה שהמודה היה יכול לכפור לגמרי בטענה נגדו. נראה שהרמב"ם כתב שהבעל נשבע כמודה במקצת, כי הוא כפר בכך שהיא הייתה בתולה, אבל אז נשארה לו האפשרות השנייה שהיא נישאה אלמנה או גרושה, ואז הוא חייב לה מנה. מאחר שבפועל המנה שהוא מודה בו הוא חלק מהסכום שהאשה תובעת, עליו להישבע שבועת מודה במקצת.